

Yûsuf Hakîkî'nin Aksaray'da bulunan türbesindeki sanduka-
sı

olarak Evliya Çelebi, onun Hacı Bayram-ı Veli'nin talebesi olduğunu, seyrüsülûkünü Ankara'da şeyhinin yanında tamamladığını ve Aksaray'da Bayramiyye tarikatının öncüsü kabul edildiğini belirtir. Bursalı Mehmed Tâhir ise Yûsuf'un babasıyla beraber bir süre Bursa'da kaldığını, daha sonra Aksaray'a gittiğini söyler. Hayatının geri kalan kısmını Aksaray'da şeyhlik yaparak geçiren Yûsuf Hakîkî'nin türbesi Aksaray'da Şeyh Hamîd mahallesindedir. Aynı mahallede babası adına bir cami ve hankah bulunmaktadır. Yûsuf Hakîkî, Fâtih Sultan Mehmed zamanında Melik Mahmud Gazi hankahının başındaydı. Aksaray, Osmanlılar tarafından fethedildiğinde (881/1476) yine bu hankahın şeyhiydi. II. Bayezid adına 906 (1500-1501) yılında Aksaray vakıflarının tesbit edildiği defterde Yûsuf Hakîkî'nin Evhadüddin ve Şeyh Safiyyüddin adlarında iki oğlu olduğu kaydedilmiş ve evlâtlarına vakfettiği yerler ayrıntılı biçimde anlatılmıştır. III. Murad adına düzenlenen 992 (1584) tarihli defterde de Şeyh Hamîd mahallesi nüfusu yazılırken burada mevcut on beş mükellef erkeğin Şeyh Hamîd-i Veli'nin torunları olduğu babalarının adıyla birlikte gösterilmiştir.

Eserleri. 1. *Divan (Hakîkinâme)*. Münâcât ve tevhidle başlayıp çeşitli başlıklar altında tasavvuf neşvelerini terennüm eden manzumelerle devam etmektedir. Eserin içeriğinden müellifin asıl amacının tasavvuf yoluna girenlere öğüt vermek olduğu anlaşılmaktadır. 500'ü aşkın manzumenin meydana gelen eserinin iki nüshası bilinmektedir (Sadi Somuncuoğlu nüshası, Konya Mevlânâ Müzesi Ktp., nr. 2430). Erdoğan Boz divanın ilk 100 vараğı üzerinde doktora çalışması yapmış (*Hakîkî Divanı, Dil İncelemesi: Kısmî Çeviri yazılı Metin, Dizin*, 1996, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), daha sonra tamamını (*Yûsuf Hakîkî Baba Divanı, An-*

kara 2009) ve divandan seçmeleri yayımlamıştır (Ankara 2011). 2. *Muhabbetnâme*. Mesnevi tarzında yazılmış 3696 beyitten oluşan tasavvufi bir eserdir. İki nüshası bulunan (Manisa Murâdiye Ktp., nr. 1296; Konya İl Halk Ktp., Uzluk, nr. 6968) eser üzerinde Ali Çavuşoğlu doktora çalışması yapmış (*Yusuf-ı Hakîkî'nin Muhabbetnâme Adlı Eserinin Tenkitli Metni ve İncelemesi*, 2002, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) ve ardından eseri neşretmiştir (Ankara 2009). 3. *Metâliu'l-îmân*. Bazılarına göre Sadreddin Konevî'nin, bazılarına göre ise Ahî Evran diye bilinen Kırşehirli Şeyh Nasîrüddin Mahmûd'un aynı adlı risâlesinin tercümesidir (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2574). Sadeleştirilmiş metni Ali Çavuşoğlu tarafından yayımlanmıştır (*Tasavvuf Risalesi ve Metâliu'l-îmân*, Ankara 2004). Bu eserin bulunduğu yazmada yer alan tasavvufa dair üç risâlenin de Yûsuf Hakîkî'ye ait olduğu kuvvetle muhtemeldir.

BİBLİYOGRAFYA :

Yusuf Hakîkî, *Sevgi Yolu* (haz. Ali Çavuşoğlu), Ankara 2010; *Osmanlı Müellifleri*, I, 196; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ* (haz. Mehmet Akkuş – Ali Yılmaz), İstanbul 2006, II, 466; Konyalı, *Niğde Aksaray Tarihi*, II, 2706-2713; Ali Rıza Karabulut, *Kayseri İlimiye Tarihinde Meşhur Mutasavvıflar*, Kayseri 1994, s. 64; Ahmed Akgündüz, *Arşiv Belgeleri Işığında Şeyh Hamîd-i Veli Somuncu Baba ve Neseb-i Âlisi*, İstanbul 1995, s. 137-155.

ERDOĞAN BOZ

YÛSUF HAS HÂCİB

(V./XI. yüzyıl)

Türk edebiyatının en eski eserlerinden
Kutadgu Bilig'in müellifi
(bk. KUTADGU BİLİĞ).

YÛSUF b. HASAN

(يوسف بن حسن)

Ebü'l-Mehâsin Mevlây Yûsuf
b. Mevlây Hasen b. Mevlây Muhammed
(1880-1927)

Fas Filâli hükümdarı
(1912-1927).

Miknâs'ta doğdu. Mevlây I. Hasan'ın oğlu olup annesi Âmine Çerkez veya Türk asıllıdır. Sarayda özel hocaların gözetiminde yetişti. Ağır başlı, dindar, zeki ve kibar bir kişiliğe sahipti. Mevlây Abdülhafiz el-Alevî'nin (el-Filâli) çok sayıdaki erkek kardeşinin en küçüğü olduğundan idarî ve siyasî alanda gerekli eğitimi almamış, bu sebeple saltanat beklentisi içine girmemiş.

Fransızlar ve İspanyollar karşısında çaresiz duruma düşen Sultan Abdülhafiz, 30 Mart 1912 tarihinde Fransa'nın ülkesi üzerindeki himaye antlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştı. Bu antlaşmayla askerî, idarî, siyasî ve iktisadî bütün yetkiler Fransa genel valisi Hubert Lyautey tarafından temsil edilen himaye idaresine verilmişti. Genel vali, düzeni korumak ve ticaret güvenliğini sağlamak amacıyla gerekli gördüğünde sultanı önceden bilgilendirerek Fas topraklarında askerî operasyonlar yapabilecekti. Sultanın yasama, yürütme ve yargı konusundaki yetkisi genel valinin hazırladığı, "zahîr" adı verilen kararâmeleri imzalamaktan ibaretti. Bu kararâmeleri geri çevirme yetkisi bulunmadığı gibi memurların tayininde de görüşü alınmadan hazırlanan listeleri onaylıyordu. Bununla birlikte sultanın geleneksel saygınlığı ve dinî liderliği korundu, özellikle vakıflar gibi dinî kurumların yönetimi kendisine bırakıldı.

Sultan Abdülhafiz'in teslimiyetçi politikasına karşı çıkan askerlerin Fas şehrinde başlattıkları ayaklanmayı bastıran Fransızlar, kısa bir süre sonra işlerini zorlaştıran Abdülhafiz'i tahttan indirip kolayca kontrol altında tutabileceklerini düşündükleri kardeşi Mevlây Yûsuf'u sultan ilân ettiler (13 Ağustos 1912); ulemânın da ona biat etmesini sağladılar. Böylece Mevlây Yûsuf himaye idaresinin başa geçirdiği ilk Filâli sultanı oldu. Yûsuf'un 1927 yılının sonlarına kadar devam eden saltanatı Fas'ın siyasal bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü kaybettiği bir dönem olarak tarihe geçti. Tahta çıkarılmasının hemen ardından 27 Eylül 1912'de Fransa ile İspanya arasında sultana danışılmadan imzalanan bir antlaşmayla İspanya'nın nüfuzundaki kuzey sahilleri İspanyol himaye bölgesi ilân edildi. Tanca şehri ve civarına da milletlerarası bir statü getirildi. Burada hükümet (mahzen) herhangi bir yetkisi bulunmayan tek bir görevli tarafından temsil ediliyordu.

Mevlây Yûsuf'a biat edilmesinden itibaren önceki direniş hareketleri devam ettiği gibi başta Sûs olmak üzere birçok bölgede merkezî yönetime karşı yeni direniş hareketleri ortaya çıktı. Dağlık bölgelerdeki bazı kabileler istiklallerini ilân ettiler. Güney Fas'ta Sûs bölgesinde Tiznit'te ayaklanan dinî lider Ahmed Hibetullah (el-Hîbe) b. Mâûlayneyn, Merakeş'i ele geçirdiyse de (18 Ağustos 1912) 6 Eylül'de Fransızlar'a yenilerek Tiznit'e geri çekilmek zorunda kaldı ve 1919'da ölünceye kadar direnişini burada sürdürdü, daha sonra da

YÛSUF b. HASAN

direnış kardeşleri tarafından devam ettirildi. Orta Atlaslar'da Hammû ez-Zeyyânî liderliğinde isyan eden Berberî kabileleri, Fas'ın kuzeyi ile güneyi arasındaki irtibatı sağlayan bölgeyi ele geçirip Fransız birliklerine ağır kayıplar verdirdiler. Orta Atlaslar'da Tesûl kabilelerinin direniş hareketleri ise 1914'te savaş uçaklarının kullanıldığı şiddetli çatışmalarla bastırıldı. I. Dünya Savaşı'ndan önce özellikle Fas, Miknâs, Merakeş gibi şehirlerin civarındaki direniş hareketleri kontrol altına alındı. Dağlık kesimlerdeki direnişçiler ise mücadelesini sürdürdü. Savaş sona erdiğinde Atlas dağlarının orta kesimlerinde Fransız himayesi dışında kalan birçok yer vardı. Fakat bu kabilelere karşı başlatılan mücadelede 1924 yılına kadar Rif bölgesi hariç ülkenin ekonomik ve stratejik yönden önem taşıyan hemen bütün kesimleri merkezî otoriteye bağlandı. İşgale karşı en büyük ayaklanmayı ise I. Dünya Savaşı sırasında İspanyollar'la silâhlı mücadele giren babasının yerine Uriyagel (Vuryâgel) kabilesinin şeyhi olan Muhammed Abdülkerîm el-Hattâbî gerçekleştirdi. Rif bölgesinde diğer kabilelerin katılımıyla İspanyollar'a karşı cihad başlatılan Hattâbî 22 Haziran 1921'de Annoual'da İspanyollar'ı büyük bir yenilgiye uğrattı ve İspanyol himayesindeki bölgenin önemli bir kısmını ele geçirerek bağımsızlığını ilân etti (19 Eylül 1921). Rif Cumhuriyeti adı verilen devletin hâkimiyetini pekiştirdi ve teşkilâtlanmasını sağladı. Ancak ona karşı güçlerini birleştiren Fransa ile İspanya beş yıl sonra Hattâbî'nin kuvvetlerini yendiler ve kendisini esir alıp devletine son verdiler (25 Mayıs 1926). Ertesi yıl Orta Atlaslar'da hâkimiyetini sürdüren Hammû da teslim olmak zorunda kaldı.

Yumuşak tabiatıyla himaye yönetimine engel çıkarmamaya gayret eden ve islahata yardımcı olmaya çalışan Mevlây Yûsuf zamanla sömürge rejimi üzerinde etkili olmaya başladı. Modernleşen ülkesinde örf, âdet ve geleneklerle birlikte devletin dinî ve kültürel kimliğini korumaya çabaladığı için halkın sevgisini kazandı. İslâmî eğitimi teşvik ettiği gibi cami, medrese ve kamu binalarının yapım ve onarımında cömertçe davrandı. Dinî bayramlara ve diğer dinî merasimlere katıldı. Saltanatının son iki yılında Lyautey'in yerine tayin edilen Fransa genel valisiyle arasındaki ilişkiler bozulunca Mevlây Yûsuf, Fransa hükümetinden valinin değiştirilmesini istedi. Ancak o günlerde 17 Kasım 1927'de Fas şehrini ziyareti esnasında vefat etti ve Mevlây Abdullah b. İsmâil

haziresine defnedildi. Büyük oğlu Mevlây İdrîs ile Hasan'ı veliat tayin etmesine rağmen yerine üç oğlunun en küçüğü olan Muhammed (V. Muhammed) sultan ilân edildi (1927-1953, 1955-1961).

Sultan Yûsuf döneminde himaye antlaşmasında öngöröldüğü gibi Fas hükümeti teşkilâtında önemli değişiklikler yapıldı; diş ilişkilerle savaş yetkisi sultanın elinden alınarak Fransız genel valisine, maliye işleri de maliye genel müdürlüğüne verildi. Birer bakanlık şeklinde teşkilâtlandırılan ziraat, maarif, haberleşme, sağlık müdürlüklerine Fransız memurlar tayin edildi. Biri devlet mülklerine, diğeri vakıf arazilerine bakmak üzere iki vezirlik kuruldu. Arazi sistemiyle ilgili yeni yasalar hazırlandı, kadastro işlemleri gerçekleştirildi. Himaye yönetimi lehine gerekli değişiklikler yapılarak yeni bir tertip vergisi alınmaya başlandı. Ayrıca kişi başına "darîbetü'l-üzün" (darîbetü'r-re's) denilen bir vergi kondu. Ülkedeki Fransızlar'ın ekilebilir arazilerden tertip vergisinin yarısını ödemeleri kararlaştırıldı. Adli ve askerî alanlarda reformlar yapıldı. Fransa'dakilere benzer mahkemeler kuruldu ve kadrların yetkileri dinî işlerle sınırlandırıldı.

8 Nisan 1917 tarihli bir "zahîr" ile şehirlerde belediyeler oluşturuldu. Lyautey ticaret odaları, sanayi odaları ve ziraat odaları açtı. Zengin fosfat yataklarına sahip olan ülkede 1921'den itibaren başlatılan fosfat üretimi hızla arttırıldı. Demir yolları şebekesi genişletildi ve 1500 km. karayolu yapıldı. Limanlar büyütölerak Fas toprakları Afrika ticareti için Batılı iř adamlarına uygun hale getirildi. 1916'da genel valilik kırsal kesimdeki arazilerin dağıtımında yetkili kılındı. 1927 yılı sonunda 2044 Avrupalı sömürgeci 650.000 hektarlık arazide tarım yapıyordu. 1911'de 11.000 olan Avrupalı sayısı 1926'da 104.700'e yükseldi. Avrupalılar kısa sürede büyüyen şehirlerde oturuyorlardı (Nouschi, III, 210). Fas'ın diş ticaretini gümrük avantajlarından yararlanan sömürgeci şirketler ellerine geçirmişti. Şehirler ekonomik etkinlik ve maden işletmelerinin bulunduğu merkezler civarında gelişme gösterdi ve çok sayıda Avrupalı tüccar buralara yerleşti.

BİBLİYOGRAFYA :

A. P. G. Martin, *Quatre siècles d'histoire marocaine, au Sahara de 1504 à 1902, au Maroc de 1894 à 1912*, Paris 1923, s. 496-497, 546-555; G. Druge [Spillmann], *Esquisse d'histoire religieuse du Maroc: confrères et zaouïas*, Paris 1951, s. 100-102, 105-110, 156-160, 256-257; H. Cambon, *Histoire du Maroc*, Paris 1952, s. 220-290; R. Landau, *Târîhu'l-Mağrib* (trc. N. Ziyâde), Beyrut 1963, s. 101-159; Ch. A. Julien, *Le Maroc*

face aux impérialismes: 1415-1956, Paris 1978, s. 37-126; Salâh el-Akkâd, *el-Mağribü'l-'Arabî*, Kahire 1980, s. 259-270; Celâl Yahyâ, *el-Mağribü'l-'kebir*, Beyrut 1981, IV, 95-206; İbrâhim Harekât, *el-Mağrib 'abre't-târîh*, Dârülbeyzâ 1405/1985, III, 319-350; Abdelatif Agnouche, *Histoire politique du Maroc: Pouvoir, légitimité, et institutions*, Casablanca 1987, s. 248-256; André Nouschi, "Sömürgecilik Döneminde Kuzey Afrika" (trc. Yusuf Yazar), *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, İstanbul 1989, III, 208-214; J. Benoist-Méchin, *Histoire des alaouites: 1268-1971*, Paris 1994, s. 87-106, 112-113; İsmail Yiğit, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Endülüs (Gırnata), Benî Ahmer Devleti ve Kuzey Afrika İslâm Devletleri*, İstanbul 1995, s. 479-480; B. Lugan, *Histoire du Maroc*, Paris 2000, s. 219-270, 336-343; D. Rivet, *Le Maghreb à l'époque de la colonisation*, Paris 2002, s. 151-172, 219-220, 228-237, 246-250; G. Yver, "al-Mağrib", *El²* (İng.), V, 1183-1184; W. Rollman, "Yûsuf b. al-Hasan", a.e. *Suppl.* (İng.), s. 839-840.

İSMÂİL CERAN

YÛSUF el-HEMEDÂNÎ

(يوسف الهمداني)

Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Eyyûb el-Hemedânî
(ö. 535/1140)

Horasanlı sûfi müellif.

440 veya 441 (1048 veya 1049) yılında Hemedan'ın Bûzenecird köyünde doğdu. On sekiz yaşında iken ilim tahsili için gittiği Bağdat'ta Şâfiî fakihî ve Bağdat Nizâmîye Medresesi'nin müderrisi Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin ders halkasına katıldı. Şîrâzî'nin yanı sıra Ebû Ca'fer Müslime, Abdüssamed b. Me'mûn, İbnü'l-Mühtedî-Bilâl, Hatîb el-Bağdâdî, İbn Hezârmerd ve Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed İbnü'n-Nakkûr gibi âlimlerden ders aldı. Bağdat'ta kaç sene kaldığı ve buradan ne zaman ayrıldığı bilinmemektedir. Daha sonra İsfahan'da Hamd b. Velkîz'den, Buha-ra'da Ebû'l-Hattâb Muhammed b. İbrâhim et-Taberî'den ve Semerkant'ta Ahmed b. Muhammed b. Fazl el-Fârsî'den ders alıp hadis dinledi. Fıkıh ve kelâm tartışmalarından sıkılıp tasavvufa yöneldi. Bu yönelişte muhtemelen sûfimeşrep olduğu bilinen Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin de etkisi olmuştur. Hemedânî'nin tasavvuf yolunda Abdullah-ı Cüveynî ve Hasan-ı Simnânî'den faydalandığı nakledilmektedir.

Yûsuf el-Hemedânî tasavvuf eğitimini tamamladıktan sonra Merv'de bir tekke açarak irşad faaliyetine başladı. "Horasan kâbesi" denilen bu tekkeye sûfilerin yanı sıra âlimler de devam ediyordu. Sürekli bu tekkede kalmayıp irşad için birçok şehre seyahat eden Hemedânî 506 (1112) yılında büyük vâiz ve sûfi unvanıyla tekrar Bağ-